

առաւելն ժպտաւ կրնալն յուրաւ իրմէն բան ինասալ: Հեզնութիւնը տար զհնա մըն է, բայց զատաւորի մը բերին կամ լուրջ հաւաքածան մը մէջ տնայաւորս:

Տիկին Տիւսար այդ գատաւորն է, որ իր առջև յանցաւոր մը ունի, առիկա տղերն են որոնց դժմ ամբաստանութեանն է պատապարտութեան հատեր ունի, և մեծ վնասներ բայց ասիկա ռեսալ մըն է, վասն զի զիստալ պէտք է լծէ ասմիկը հեզնութեանն ոգւոյն մարմնացումը, և միանգամայն ամէնէն մեծ հեզնոգը որ երբեմն ուղղակի հարուածելէ խուսափելով բոյոս հեզնական տարազներու ներքեւ կը կտուի այն ամէն ապիցութիւն, ներսալ պէմ որուն իրեն անհամայն կը թուին: Ետքեան այս հայ կեանքն հետո զգեցորտ, մին համար, Տիկին Տիւսար իբր հայ գիպասան շունի այնքան մեծ խշանակութիւն մը, վասն զի իր վէպերէն ոչ մէկուն մէջ հաստատութիւն նկար մը կար հայ կեանքն որ երեւան հանէ հայուն արժանիքը կամ տգեղութիւններն մէկը: Զէ կրցած ուշադրութեամբ և համբարաստութեամբ զննել Հայոց կեանքը, քարքերը քաղաքութիւնները, նախապաշարութիւնները, և ասոր համար չէ կրցած պատկերացնել այդ սովորութիւն, ներք — իրենց ազգեզ կողմերով միանգամայն և որունք ժողովուրդը կը պատկերացնեն առարկաբանութեան և սուրբ, արամութեան և վերջապէս կրօնքին բնութեամբ պարզելով:

* *

Ահա Տիկին Տիւսարը իր վէպերուն մէջ պատկերացուած որչափ կարելի էր արտասանելով այն պատկերն որ մարդ մը իր գրիւ չափ կը փոխ իրեն համար: Եթէ չափէն ասելի ծանրացանք իր թերութիւններուն վրայ պատահաւ այն էր թերեւս որ անձնապէս չհասնէր չնայով զինքը, իր երկրորդ մէջ փնտրեցինք այն յատկանիշները, որոնք հարկ էր որ ունենար և չունէր:

Որտեղ այդ մեղադրանքն ազատ կը հասնար ինքն մենք զմեզ, և այդ թերութիւններուն հետ իր անպարտութիւններն ալ պարզելով, կը հիանալք հանձնարել կնոջ մը երեսի վէպ:

Բուն ամբողջութեանն է մանաւանդ այն կամքին համար, որով ինքն առաջինն կ'ըլլար պարսկերէն նախապաշարութեամբ յաղթելով գիրք մը գրելու, որուն մէջ մանաւանդ իմաստաւորական խորհրդ մը կը յուզէր աստուի կամ նուազ յաղթողութեամբ, կամ աստուի կամ նուազ արդարացի սկզբունքներով անցուած:

Տիկին Տիւսար անցեալ փառք մըն է և իրաւունք ունի չմոռցուելու թէ ներկայինն է թէ ապագային մէջ, որոնց ծառայած ըլլալու զոհունակութիւնը ունի ամենայն իրաւամբ:

Տիկին Տիւսար մին է այն կիններուն ուրունք ամենէն ասելի իրաւունք ունին մայր լելու մեր յարգանքը ու միանգամայն հիասցումը:

Ասոր համար անկողի չենք համարիք թէ մէջ բերել իր գործերէն հատուած մը և մի բանի գեղեցիկ խօսքեր, որոնցմէ առաջինին մէջ իր լեզուն ու ոմը երեւան ծլալէ զատ իր համոզումն ալ կը պարզուի կնոջ նկատմամբ որուն համար կը կտուի: Այս հատուածը իր գաղափարներն խտացումը և իր գործերուն առանցքը կրնայ համարուիլ:

Ս Ի Ն Ը

Կնոջ տկար և կ'ըստի, լուր բայց ուժ կ'ապացուցանէ թէ այլք տկար չէ: Ինչ և զանգահա պէտք է որ զինքը գտնուի և մը պարագայի մէջ: Այսին տնտեսականութեան մէջ կը շըլի, հ'աղարտի, բայց փոյթ չէ, զի այս է Ռեյնիսկային տեղի և չէ թէ առաքելի հանդիսանալով և այլ իւր տառալիւնը զեղծելով:

Ամենամական հաստատութեանն ասիական գրեթէ այնչափ անբարոյական ընթացք մ'է կանանց՝ որչափ արանց նկատմամբ: Ենեաց ամենափոքր պարագաներուն մէջ փոստմատ, զանցաւորութիւն անպատասխանութիւն կը համարուի: Ուստի երկու վիճակակից անձանց հասաւ տարմութեան նկատմամբ երկուստեք ինքուր, նուազ պայմանագրութեան պատասխանատուութիւնը կը պատկանի նոյնչափ կնոջ:

որչափ իւր ամբաստանքն Արդեճը կանայք աւսմանութեան միջոցին արտօնութիւն տալով են զիրենք խաբելու. անոնց և ոչ մին շնորհած է այս արտօնութիւնը, և սակայն արք և ոչ իսկ փոյթ ըրած են ուխտադրած Հանդիսանալու: Եթէ արք բարոյական ոյժ քանին այն էակին վրայ ալ որ տկար կ'անուանեն, այլ ոյժին նշանը միթէ իրենց խոստամանքանցութեան մէջ պիտի տեսնենք:

Կ'արարկուի միշտ թէ կոտորած անբարոյական ընթացքն ազգետախի հետեւանք կ'ունենայ ընտանեաց համար. ես կը հարցնեմ թէ կոտորած յանցարարութիւնն իւր հետեւանքիմէ է որ կը կոտորուի թէ ոչ իբր ուխտադրած հասարակաց բարուց փաստելով: Բայց հաւատարկաց քարուց ապահովութեան համար արք եւս պատասխանատու են կանանց չափ: Եթէ ի բաց անուշիկ դաս մի կանայք, որք իրենց սեռին միայն բնուած կը կրին, կ'իրք յինքն օճի մինչեւ գերագոյն աստիճանի արժանապատուութեան զգացումը՝ որով ինքը կը զօրանայ: Ինչքն սենի գեղեցկին և վսեմին ճաշակն՝ որով կը բարձրանայ: Կ'ինն իբր պարտուցը գերի կը կատարէ պարտքն, իւր արժանապատուութիւնը հասցնելով մինչեւ այն բարձր կէտն ուր արք շատ անգամ լուկ իրենց անունները կը բարձրացնեն:

Կ'ինն անկատար կերպիւ ճանչցուած է միշտ, ոչ երբէք դատած են իւր բնութիւնը ըստ ճշմարտութեան, այլ ժամանակին, ոչ այն, ընկերական միճակին, ընդունած կըրթութեան և անկէ արտագրուած հետեւանաց կրից կամ մոլութեանց համեմատ: Սպարաւացի կ'ինը ճամախիւ արեւելեան կոտոր, ինչպէս Հայաստանցի կ'ինն Երզնայացի չէ, ինչպէս վայրենի կ'ինն ալ ոչ արեւելեան է եւ ոչ եւրոպացի:

Հայաստանցի արի և կրօնասէր կանայք կ'օրհնէին այն Աստուածն՝ որ կենաց փափկութեան զիրենք զրկելով ամէն տեսակ ապրելից կ'ենթարկէր, և իբր ուխտադրած փախանակ անոյշ կեանք վայելելու՝ կը մեղնէին ի սէր իրենց Աստուծոյն:

Սպարաւացի Հայրենասէր մայրն որ ք'ըսէր որբայն. « Եղբիւ կամ մեղիք », անշաշտ այդ լեզուն չէր գործածել շքեղազարդ կտա

նանոցին մէջ ուր վայելք կը տեղան և բուրս մունք կը տարածուին: Գերի Երուսաղէմը Յուդիկ մի տատա:

Լուրջեցիներու և Բարսաւաներու Հոգիմը՝ Կեանքիւ մի. Գաղղիոյ յեզափոխութիւնն ալ՝ տիկին Ռօլանը և Շարլօթ Փօրտէն:

Վայրենացի քաւակը մօր մի ծնունդ չէ արագեօք և սակայն կը վաճառէ զնա չորաքանկ աչօք, կ'ազատի անկէ իբրեւ տաղաուկ բռնէ միշտ:

Այս մի քանի օրինակներէն դիւրին է հետեւցնել թէ կ'ինը զանազան երեւոյթներու ներքեւ հակառակ պատկերներ կը ներկայացնեն: Ինչպէս արդի ժամանակներուն գաղով կը նշմարենք թեմիստիկ կ'ինը՝ իր պնդած սիրութեամբ. վաճառական կ'ինը՝ իւր ապրանքով. քաղաքացի առաքինի կ'ինը՝ իւր ընտանեօք. ռուսական կ'ինը՝ իւր գիրքերով. բարձրաստիճան ազնուական կ'ինն ալ իբր տիրութեամբով: Երբ այսպիսի խտիր մը կայ կանանց բարոյական և ընկերական վիճակ, ներուն մէջ, ուր կարգին կը պատկանին կտանանց վերաբերեալ ընկճանոց խորհրդածուածութիւններ: Արդեօք արագումն է թէ ուր քննուի ուր զոյնով փափուկութիւն է որ կ'ինը հանգիստ, նայ: Ինչպէս կ'ուզեն գինքը տեսնել, ասան տիկին՝ թէ աւազմական, պերթ՝ թէ ազատական կ'ինը թէ քաղաքացի կամ մայր: Եղբայն է թէ ինչպէս քաղաքացի է որ նա ըլլայ: Բայց կ'ինը ընդունած դատարարականութիւնն ուր նպատակիւ կը համապատասխանէ, առ ինչ կը ձգտի:

Անոր միտքը կը խանգարեն, սիրտը կը մոլորցնեն, առանց որ և է հաստատ և ուղիղ սկզբունք ի գաղափարներ թաղուած անձնական կատարարութեան համար, որով նախապաշար մունքէ կ'առաջնորդուի, և կ'ըլլայ նահատակ մի: Մարդը չըմբռնելով թէ փնջման այժմ կարգադրութիւն և գործունէութիւնն արհեստաւոր տաղան կ'ունի բաւականութեամբ մշակելով և զգացմաները զրգովով, կը դատապարտեն զինքը: Բնութիւնը՝ գեղեցիկ և ընտիր հանգամանքով օժտած է կ'ինը, բայց բռնութեամբ և օրհնէր այս հանգամանքը փանփոքեցին: Պիկթրական այժմ՝ այսինքն անբարեկամ անաւելութիւնը գերի վրա՝ կ'ինը, և քրեմլը հասարակաց աստը չղթաներ:

իրօգ Բնչ կ'ըսէ որէնքը, որէնքը կ'ընշ վիզը չուան մի կ'անցունէ, զոր կը սեղմէ և կը թուլցնէ շտտ հարկին: Եւրոպացի տաւնէն քաղաքակրթեալ ազգին օրինաց տալիս Բնչ է կ'ինն, եթէ ոչ ամուսնոյն ստացուածքը: Ոչ նախաձեռնութեան իրաւունք ունի, ոչ կամք, ոչ իշխանութիւն, ոչ ալ բողոքելու լծայտուածութիւն՝ երբ սիրտը կ'արհեստի, երբ միտքը կ'ապտտածի:

Ամենայն բողոք յափշտակուած իրաւանքը հկատմամբ, ոճիր մ'է. իւր բաժինն է լուսութիւնը: Վայելից մասին այլո՞ւ իւր վրայ բացաւ արձակ առաւելութիւն, իսկ պատժոյ մոտին հաւատարմութիւն ունի, մահաւանդ կ'ընշ համար առաւելութիւն իսկ կայ պատժուելու մասին: Օրէնքը ներումն կը շնորհէ արանց մոլորութեանց, մինչդեռ կ'ընշ ամենափողոքիկ յանցանքը կը պատժէ խտտի: Օրէնքը կը փոխուի զանազան ճիւղերու մէջ՝ կը շնորհեն կամ՝ կը սանձահարեն ըստ հարկին, բայց կ'ընշ վերաբերեալ բարոյական սկզբունքը նոյնը չափով միշտ, այսինքն այնքան անձնիշխան, կ'ենն՝ սարուի:

Այն սկզբունքն, որ Եւրոպական աշխարհ հին մէջ կը հռչակուին՝ այսինքն ազատութեան և հաւատարմութեան սկզբունքները, պարզապէս ահագին բաներ են: Ինչ տեսակ հաւատարմութիւն է այդ որ առ ոտս արանց կը գնէ մարդկութեան կէտ մասը. Բնչ է այդ ազատութիւնն օր կը զրկէ կ'ինք բողոքելու, զործելու, ձեռնարկելու կարողութենէն: Ինչ է այդ ոյժն որ կ'ըսէ իրաւ՝ «գործէ՛ աներկ կրիւ, ազատ ես»: Իսկ կ'անաւն, «Եղի՛ս, ներդ փայփայէ անմոռն» և ԶԷ՝ այդ բռնութեան ոյժն որ անձին կը յատկացնէ ինչ որ իւր ստացուածքը չէ և կը վայելէ զայն: Ինչ փոյժ իրեն եթէ յափշտակութիւն մ'է՛ ըբաժնի, Բնչ փոյժ այլոց արտասուքն և տառապանքը, և այն ցատաւն որ կը մննչէ առանց սակայն ձայնը բարձրացնել կարենալու: զի լռելու պիտի հարկադրեն այդ յանգուցն բերանն՝ ըսելով «Մեղմէ՛ ձայնդ, զի կին ես զու», և չէ տրուած քեզ վայելել ինչ որ մեր առանձին սեփականութիւնն է. խնամէ՛ զաւակներդ, ծառայէ՛ մեր հաճոյից»:

Այս պայմաններու մէջ, այդ բարոյական

նուստ ճնշման ներքեւ է, ճնշում՝ որ զկին կ'այլակեցալէ, որ մարդիկ կը զատին կ'անոնց բանականութեան, սրտին, կարողութեան, հանգամանաց և կրիցն տատկմանը, և կ'արհաւիրէ անոր օգն՝ աղէկապէս վեհաբ՝ ինչ զճ մարդկութիւնն:

Երբ Հաւատարմութիւնը տիրէ երկուս սեռին մէջ. այսինքն վայելից և պատժոյ, աշխատութեան և վարձատրութեան հաւատարմութիւնը, այն ժամանակ շղթաները կը ջախջախուին, սոգտը կը զգարի և բնկերութիւնը կը շահի հաւատարակչութեան մէջ ինչ որ կը կորսնցնէ անսանձկան ոյժերու անհաւատարակչութեան մէջ, և այդ հաւատարակչութեան կ'արտադրի ներաշխարհակութիւնը, ներաշխարհակութենէն յատկաբնութիւնն, և յատկաբնութիւնն է ճշմարիտ լուսատրութիւնն, որ մտաւորական և բարոյական ոյժերուն ամբողջութիւնն է:

(«ՄԱՅՏԱ» էջ 153-160)

ՓԵՂԵՑԻՍ ԹՕՄԻՍԻ

ՀԱՆՏՔԷ՛ կեանք է, մինչ կ'ստիպածն՝ երկարատեւ և անզուժ որհաս մի. անմեղութիւնը հաւատը է, իսկ փորձառութիւնը՝ կ'ստիպած:

* *

Կեանքը հակապատկերաց շարք մ'է: Պեղեցկաբարձր ծաղկան մեծ որ դեղ ճրկինք կը նայի՝ կը տեսնես ուրիշ մ'որ զաղկահար և զլիթկոր գետինը կը ծախ: Կը զիտես մերձ ժպտին արտասուքը, մերձ կենաց մահը:

* *

Արբ կ'ընշ գեղեցկութիւնը կը սիրեն, իսկ կ'ինն հոգի մի կ'ըզէ՛ պաշտել:

* *

Թշուառութեան՝ ինչպէս զգոնականութեան մէջ՝ որեւէ ընկեր միութարութիւն մ'է. առաջին պարագային մէջ կարծես թէ ցար կը սփոփի, իսկ երկրորդին՝ կը կրկնապատկուի: